

נטועים

ביטאון לענייני תורה שבעל פה

גיליון כג

הוצאת מכללת הרצוג – תבונות

בקשה לשולחי מאמרים

נא לא לשלוח מאמר שנתפרסם או שעומד להתפרסם במקום אחר. הכותבים מתבקשים לשלוח את מאמריהם בדואר אלקטרוני (netuim@herzog.ac.il) בצירוף תקציר. הכותבים מתבקשים לערוך את מאמריהם על פי נוהלי ההתקנה של הוצאת תבונות. נהלים אלה התפרסמו בנטועים טו, תשס"ח, עמ' 159-168, ומצויים גם באתר המרשתת של ההוצאה (http://www.herzog.ac.il/tvunot/fulltext/netuim15_hatkana.pdf). כל הדברים המתפרסמים בביטאון הם על אחריות כותביהם בלבד, לרבות מאמרים ותגובות של חברי המערכת.

כאתר הוצאת מכללת הרצוג – תבונות באינטרנט (<http://herzogpress.herzog.ac.il/>) ניתן למצוא את המאמרים בגרסה מלאה.

תשובת רבי יצחק אביחצירא (ה'כבא חאקי') לר"ל מימון בעניין חידוש הסנהדרין

מבוא

הרב יהודה ליב פישמן מימון זצ"ל (מרקולשט, מולדביה תרל"ו - ירושלים תשכ"ב), היה תלמיד חכם, סופר ואיש ציבור רב פעלים, ממנהיגי תנועת המזרחי, ממקימי ומראשי מוסד הרב קוק (החל מתרצ"ו), ושר הדתות הראשון במדינת ישראל (תש"ט-תשי"א). במקביל לכהונתו כשר הדתות, עסק בחזון ובמעש ביוזמת חידוש הסנהדרין,¹ שאותה ראה כהשלמה רוחנית הולמת, מתבקשת והכרחית להקמת המדינה, ואף כהמשך טבעי לייסוד הרבנות הראשית על ידי הראי"ה קוק.² בין היתר, פנה הרב מימון לתלמידי חכמים רבים ומגוונים בבקשה להתייחסויות לדבריו. את משנתו בעניין פרסם בכתב ובעל פה, ובפרט בסדרת מאמרים שפורסמו בכתב העת סיני שנערך על ידו, ובעיתון הצופה. בשנת תשי"א, קיבץ את מאמריו בספרו: 'חידוש הסנהדרין במדינתנו המחודשת'.

הרב יצחק אביחצירא זצ"ל, ה'כבא חאקי' (ריסאני, מרוקו תרנ"ה - רמלה תש"ל), היה רבן של הערים רמלה ולוד, חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, ומהבולטים שבמנהיגי יהדות צפון אפריקה בכלל ויהדות מרוקו בפרט. עוד בחייו, יצא לכבא חאקי שם של בעל מופת, משכינן שלום ו'פותר בעיות' משפחתיות וציבוריות. מדי יום שיחרו לפתחו פונים רבים, שהביאו עמם מגוון גדול של פניות ובקשות. עד עתה, לא הגיעו לירינו אלא פירוורים ממשנתו התלמודית וההלכתית של הכבא חאקי,³ וזאת בדומה לאחיו המפורסם, הרב ישראל אביחצירא, ה'כבא סאלי', שגם ממשנתו התלמודית לא נותר בידינו הרבה.⁴

1. מבנה מוסד הרב קוק שהוקם בתש"י בכניסה המערבית לירושלים, כלל בתוכו אולם בצורת חצי גורן עגולה. הרב מימון הסביר שאולם זה מיועד להיות משכנה הראשון של הסנהדרין (סופרנו בירושלים, 'מוסד הרב קוק יגיביר פעולותיו', הצופה, 11.8.1953).
2. על הראי"ה, הרבנות וחידוש הסנהדרין, ראו: ש' מישלוב, 'הסנהדרין שבדרך: הראי"ה קוק, הרב שלמה גורן והרבנות הראשית', מעשה חשב ב (תשע"ח), עמ' 213-233.
3. בספר שיצא עליו, (לקמן, הערה 8), הפרק 'שביבים מדברי תורתו' הוא הפרק ה-20 מתוך 22 פרקים, ויש בו 14 עמודים בלבד (371-384), מתוך 430 בספר כולו.
4. לשניהם צאצאים המספרים על כתבים שאבדו או נגנבו.

שנות כהונת הרב מימון כשר הדתות הן שנותיו הראשונות של הבבא חאקי בארץ, לאחר עלייתו אליה בתש"ח.⁵ הבבא חאקי נמנה בין תלמידי החכמים שאליהם פנה הרב מימון בנוגע לחידוש הסנהדרין, והוא השיב לרב מימון בתמיכה נמרצת ובלתי מסויגת ביוזמתו, ואף העלה הצעה חדשנית להעמיד את הרב מימון עצמו בראש המוסד המתהווה, יחד עם שני הרבנים הראשיים דאז, ואולי אף התכוון לראות את שלושתם כסמוכים ועומדים, מבלי צורך בהליך נוסף לשם כך. דומני שיש בכך כדי להגדיר את הבבא חאקי כתומך הנלהב ביותר מן העולם הרבני ליוזמתו של הרב מימון.

תשובת הבבא חאקי נותרה בכתב יד כ-60 שנים ולא נודעה לציבור. איני יודע להסביר את הימנעותו של הרב מימון עצמו מפרסומה.⁶ לאחרונה היא ראתה אור בקובץ 'נר יצחק',⁷ ולאחר

5. על התאקלמותו בארץ וכניסתו המהירה לתפקיד ציבורי בכיר של רבנות עיר, ראו במקורות דלקמן (הערה 24).

6. בכמה מקומות בספרו, מזכיר הרב מימון ברמיזה מקצת מהתגובות שקיבל ליוזמת חידוש הסנהדרין, אך לא מצאתי דברים הקשורים באופן מובהק למכתב שלפנינו, ואיני יודע להסביר את הימנעותו של הרב מימון מפרסום דעת הבבא חאקי לציבור הרחב. שמא יש לתלות זאת במעמדו האוטוריטטי של הבבא חאקי באותם הימים, מעמד שהלך והתחזק בהדרגה בעשרים השנים שלאחר הקמת המדינה, עד לפטירתו בשנת תש"ל (1970). לעניין זה, ראו גם לקמן (הערה 37 וסביבתה). ואולי אזכור הבבא חאקי את הרב מימון עצמו כאחד מראשי הסנהדרין המיועדת, הוא שגרם לרב מימון להסתייג מפרסום הדברים (על תודעתו העצמית של הרב מימון סביב יוזמתו לחידוש הסנהדרין, ראו לקמן, הערה 26). ואפשר להעלות אפשרויות נוספות, ועדיין צ"ע.

להתייחסויות נוספות ליוזמת הרב מימון, ראו בדברי הרבנים אירבך, טכורש וולדנברג דלקמן (הערות 17-18), וכן: א' שטינברג, א' דסברג (עורכים), משואה ליצחק (ספר זיכרון לגרי"א הרצוג), ב, עמ' 29 הערה 37 וסביבתה; ש"ז שרגאי, 'חסו של הגרי"א הרצוג לחידוש הסנהדרין בימינו', סיני עג (תשל"ג) עמ' 90-96; הרב ח"ד הלוי, דבר המשפט, תל אביב תשמ"ב, על הרמב"ם הל' סנהדרין ד, יא הערה ג; הרב ש' רפאל (נכדו של הרב מימון), 'הסמיכה בהלכה', תורה שבעל פה כ (תשל"ט), עמ' עג-עח; ובספרות שצוינה בגיליון המאה של כתב העת סיני ('יובל סיני', תשמ"ז), עמ' 191-192. לאחרונה יצא לאור ספרו של הרב ישראל אריאל: סנהדרין הגדולה, ירושלים תשע"ה, ובו הרחבה בהיבטים רבים של שאלת חידוש הסנהדרין בזמננו.

7. גיליון 4, ירושלים תשנ"ב, עמ' ה-ו. בהדפסה זו, בוצע שינוי מנוסח המכתב שבכתב היד, ונכתב כך (כולל המוסגר בסוגריים רבועים): "לכבוד מע' הג' שר הדתות שליט"א [הרה"ג יעקב טולדאנו זצוק"ל] ירושלים", במקום נוסח כתב היד: "לכבוד מעלת הגאון הרב מימון שליט"א". שינוי זה היה ניתן לזיהוי בנקל גם אלמלא תצלום כתב היד, משום שבמכתב מוזכרים הרבנים הרצוג ועוזיאל כמועמדים לכהן בסנהדרין, והרי הרב עוזיאל נפטר בתשי"ג, חמש שנים לפני כניסתו של הרב טולדאנו לתפקיד שר הדתות בתשי"ח. זאת מלבד אזכור מכתב שר הדתות מתשי"י, שמצריך לומר שמכתבו של הרב טולדאנו המתין אצל הבבא חאקי לתשובה במשך 8 שנים, ומלבד ידיעותינו הרבות על הקשר בין הרב מימון לחידוש הסנהדרין מחד גיסא, ואי-הידיעה על קשר בין הרב טולדאנו לנושא זה. בהמשך המכתב בוצע שינוי נוסף מכתב היד, ראו לקמן (הערה 25).

מכן בספר 'סידנא בבא חאקי'⁸ ובסידור 'ארץ חמדה'⁹ ועתה היא נדפסת כאן, לאחר השוואה נוספת לציילום כתב היד¹⁰ ובתוספת מבוא, הערות ההדרה ודיון.

תשובת הבכא חאקי

לכבוד מעלת הגאון הרב מימון שליט"א.

פאר¹¹ ישורון!

בהתאם למכתב כת"ר מיום כ"ב כסליו תש"י, הנני מתכבד להודיעו דעתי המעטה בנוגע לעניין הסנהדרין. ראשית כל, הנה מקור הדבר נפתח פרק קמא דסנהדרין יד ע"ב ופרק קמא דמכות ז' ע"א: סנהדרין נוהגת בארץ ובחור"ל. וכן פסק הרמב"ם בהל' סנהדרין פ"ד הי"א. ועיין להגאון בעל תוי"ט בסנהדרין¹² ד"ה סמיכת זקנים וכו', שמבאר סיום דברי הרמב"ם באומרו 'והדבר צריך הכרע', עיין שם.¹³

ועיני ראו להרמב"ם בספר המצוות מצווה קע"ו: 'ודע, אלו המנויין כולם, כלומר, סנהדרין קטנה וגדולה ובית דין של שלשה וזולתם מן המנויין, אמנם יהיו כולם בארץ ישראל, וכשנתקיימה הסמיכה בארץ ישראל, אז אפשר לסמוכים ההם שישפטו בארץ ובחור"ל, אבל לא ידונו דיני נפשות לא בארץ ולא בחור"ל, אלא אם כן היה בית הבחירה עומד כמו שאמרנו בפתיחת המאמר'. מובן מדבריו שיש סמיכה בזמן הזה בארץ ישראל.¹⁴ וכן הביין מדבריו החוקר התורני הרב כפתור ופרח בפרק העשירי, באומרו: 'מתוך כך יראה שהסמיכה היא ראויה היום ובארץ

8. בעריכת הרב שמעון אביחצירא, ירושלים תש"ע, עמ' 372-374.
9. סדר תפילה ליום העצמאות וליום ירושלים כמנהג הספרדים, אשקלון תשע"ד, עמ' 248-249.
10. שהעתק ממנו נדפס בספר סידנא בבא חאקי (לעיל הערה 8). יצוין כי ההעתק מוקטן למדיי וקשה לקריאה, וייתכן שהשוואה למקור הייתה מניבה עוד תיקונים בודדים.
11. בסידור ארץ חמדה, נכתב בטעות: צאר(!)
12. פ"א מ"ג.
13. זו לשון התוי"ט: "ומה שכתב הרב ברטנורא: 'והדבר צריך הכרע', הוא גם כן מלשון הרמב"ם בחבורו, פרק ד' מהלכות סנהדרין (הי"א). ויראה לי הטעם, לפי שאפשר לדחות הראיה שכתב, שהרי ייעד השם יתברך גם כן: 'הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא' (מלאכי ג, כג). ולשתי הדעות שכתב הרמב"ם בסוף הלכות מלכים (יב, ב), הנה ביאתו קודם ביאת המשיח. והרי הוא סמוך בלי ספק, ויכול לסמוך בצרוף שנים, אף על פי שאינם סמוכים. וכן כתב הרמב"ם עצמו שם בהלכות סנהדרין (ד, יא): 'הרי לא היה בארץ ישראל אלא סמוך אחד, מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד, או זה אחר זה, ואחר כך יעשה הוא והשבעים בית דין הגדול, ויסמכו בתי דינים אחרים'. ע"כ. ושוב מצאתי קרוב לזה בתשובה לר"ל בן חביב נדפסת בסוף תשובותיו, והאריך מאד, עיין שם".
14. צ"ע כיצד הדבר מובן מדברי הרמב"ם.

ישראל [...] גם מזה ראייה שהסמיכה היא היום¹⁵. הנה שפתי הרב כפתור ופרח ברור מללו, שיש דין סמיכה גם בזמן הזה בארץ ישראל.

ואנן בדידן, עיני ראו מה שכתב הרה"ג חיים יהודה ליב אויערבך¹⁶ שליט"א בפסקו המצהיר הרצוף עם המכתב,¹⁷ שהאריך הרחיב למעניתו כיד ה' הטובה עליו, הגם שיש מה לישא וליתן בדבריו לענין פלפולא דאורייתא,¹⁸ מכל מקום אחר שהכל הולך אל מקום אחר,

15. יש להעיר שממקור דברי הכפתור ופרח, משמע לכאורה שראייתו אינה מדברי הרמב"ם בספר המצוות, אלא מדבריו בהל' סנהדרין. וז"ל הכפתור ופרח: "וכתב הר"ם ז"ל פרק עד כמה (בכורות ד, ג): [וכבר] (ו) בארנו בתחלת סנהדרין (א, א; א, ג) שאינו נקרא בית דין שם מוחלט אלא סמוך בארץ. בין שיהיה סמוך מפי סמוך, או הסכימו בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה. לפי שבני ארץ ישראל הם הנקראים קהל, והקדוש ברוך הוא קראם כל הקהל, ואפי' היו עשרה אנשים. ואין משגיחין לזולתם בחוצה לארץ כמו שבארנו בהוריות (א, א). ע"כ. והלכות סנהדרין פרק ד' (הלכה ה) כתב ז"ל: אבל שאר החבורה יש לכל אחד לסמוך ברשות הנשיא, והוא שיהיו שנים עמו, שאין סמיכה בפחות משלשה. עוד כתב ז"ל (שם הלכה ו) שולחין לו או כותבין לו שהוא סמוך, ונותנין לו רשות לדון דיני קנסות, הואיל ושניהם בארץ. מתוך כך נראה שהסמיכה היא ראויה היום ובארץ ישראל [...]

וספר המצוות קע"ו כתב, ודע שאלו המנויים [...] בפתחת המאמר. עוד שם: וכן דיני נפשות אין דנין בהם אלא בזמן שבית המקדש קיים. ולשון מכילתא, מנין שאין ממיתין אלא בפני הבית, תלמוד לומר: 'מעם מזבחי תקחנו למות' (שמות כא, יד) - אם יש לך בית אתה ממית, ואם לאו אי אתה ממית. עוד יתבאר זה בסמוך. וממה שכתב ז"ל שישפטו בארץ ובחוצה לארץ, אינו כנגד מה שכתב בפירושו המשנה פרק עד כמה (בכורות ד, ד), שאמר: ואם נטל רשות מראש ישיבה של ארץ ישראל לבד, אותו הרשות מועיל לו לארץ ישראל לבד, לא בחוצה לארץ; דהכא סמיכה, והתם נטילת רשות לחוד. כתב ז"ל הלכות סנהדרין פרק ד' (הלכה ו): בכל ארץ ישראל שהחזיקו עולי מצרים ראויה לסמוך. גם מזה ראייה שהסמיכה היא היום".

והנה, ממכלול דברי הכפתור ופרח, משמע לכאורה שראייתו אינה מדברי הרמב"ם בספר המצוות, אלא מדברי הרמב"ם שציטט בהמשך דבריו, והיינו שהרמב"ם קבע את גבולות עולי מצרים כמגדירים את המקום הראוי לסמוך בו.

16. יפו תרמ"ז - ירושלים תשי"ד. מייסד וראש ישיבת שער השמים, ואבי הרב שלמה זלמן אוירבך.

17. נראה שהכוונה לתשובתו לרב מימון שנדפסה ממש באותם הימים בכתב העת סיני, שעורכו היה הרב מימון. ראו: רח"ל אויערבך, 'תשובה בענין הסנהדרין', סיני כו (תשרי-אדר תש"י), עמ' קמד-קנו. מסקנת הרב אוירבך בסיום תשובתו (החל מעמ' קנב) היא שאין אפשרות להקים 'סנהדרין דאורייתא', אך ניתן להקים 'סנהדרין דרבנן', ומשם להתקדם בהדרגה לחידוש מלא של הסנהדרין, ואת זה הוא מציע לרב מימון ליישם הלכה למעשה בפועל, מתוך הערכה שעל דרך הדרגתית זו לא יצאו עוררין. נראה שתשובה זו היא שהביאה את ד"ר יצחק אלפסי לכתוב על הרח"ל אוירבך את הקביעה: "תמך בהקמת סנהדרין" (י' אלפסי, דורשי ציון בפועל, ירושלים תשס"ו, עמ' 146). תודתי לנינו של הרב אוירבך, הרב שמחה בונים לייזרון שליט"א, על סיועו באיתור דברי זקנו.

18. הערות רבות על דברי הרב אוירבך מופיעות בשתי תגובות מפורטות לדבריו: האחת מאת הרב כתיאל טכורש, ונדפסה בספרו **כתר אפרים** (ס' ז). שם מוזכר מאמרו של הרב אוירבך כ'קונטרס', ואולי הוא נדפס בזמנו בפני עצמו, בנוסף לפרסום בכתב העת סיני. השנייה מאת הרב אליעזר יהודה ולדנברג,

והכל הולך אחר התחתון,¹⁹ לא באתי כאן באריכות דברים, בפרט מחמת טרדות הציבור והיחיד אשר השתרגו עלו על צווארי.²⁰

בכל אופן, הנני מסכים הולך לאשר ולקיים שכל דבריו חיים וקיימים להלכה למעשה. ומה גם אחר שזכינו בחסדי ה' ב"ה לתחיית עם ישראל ועצמאותו בארצו המעטירה, החובה מוטלת על כל הרבנים בארץ ישראל ובחו"ל להשתתף בשמחה של מצוה רבתי זו, רבת הכמות והאיכות, מצוות עשה שהזמן גרמא,²¹ אשר כל איש ישראל ירוה צמאוננו בזה, ויגיל וישמח בשמחה²² בקציר.²³

ואלוהי יראתי גם זחלתי להכניס ראשי בין הרים הגבוהים, מורי ורבתי שליט"א, הייתי מציע ככה: הנה יש לנו ב"ה שלשה גאונים סמוכים, מרן הגאון הרצוג שליט"א, ומרן הגאון עוזיאל שליט"א,²⁴ ומרן הגאון הרב מימון²⁵ שליט"א, כמוטב תלתא כחדא אשר עיני כל ישראל

בעל שו"ת ציץ אליעזר, נכתבה לבקשת הרב מימון ונשלחה אליו, ולאחר מכן נדפסה על ידי הרב ולדנברג בספרו הלכות מדינה (חלק א שער ב פרק ח, עמ' קכ-קכח), ומתוארכת שם ל"ג שבט תש"י. למיטב ידיעתי, התגובה לא נדפסה בשו"ת ציץ אליעזר.

19. ע"פ משנה בבא בתרא פ"י מ"ב. בהמשך להערה לעיל, נראה שכוונת הבבא חאקי לומר שבפועל אין הוא רואה הבדל גדול בין סנהדרין דאורייתא לסנהדרין דרבנן, והעיקר הוא עצם חידוש הסנהדרין.

20. ע"פ איכה א', יד.

21. אין הכוונה כפשוטו שהסמיכה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אלא לשון מליצית המבטאת את היות התקופה מתאימה לחידוש הסנהדרין.

22. לפי המקור, שמא צ"ל כשמחת.

23. ע"פ ישעיהו ט', ב.

24. על קשרי הבבא חאקי והרב עוזיאל, ראו: סירנא בבא חאקי (לעיל, הערה 8), עמ' 146-149. לפי המסופר שם, הרב יוסף שלוש נסע יחד עם הבבא חאקי מהמעברה בגבעת אולגה שבה התגורר לירושלים לפגוש את הרב עוזיאל לצורך מינויו של הבבא חאקי למשרה תורנית בארץ, והבבא חאקי הצטרף לנסיעה ללא ידיעה על מטרתה, ורק בירושלים סיפר לו ר' יוסף למי ולשם מה הם נוסעים.

לעומת זאת, אריאל הורוביץ כותב שהפגישה הראשונית בין הבבא חאקי לרב עוזיאל התקיימה במעברה בגבעת אולגה, ומתאר את הרב עוזיאל כיוזם המינוי של הבבא חאקי, מבלי להזכיר את הרב שלוש. דברי הורוביץ נצפו בכ"ד בתמוז תש"פ בכתובת:

<https://www.bac.org.il/society/article/harb-shbkyry-mpa-y-hahshybv-k-mbvr-haahray-shl-hasprdyim>
<https://www.hyomi.org.il/> נצפתה בתאריך הנ"ל בכתובת: [view.asp?id=277](https://www.hyomi.org.il/view.asp?id=277)

25. בקובץ נר יצחק (לעיל, הערה 7), שונה הנוסח גם כאן, ונכתב: "ומרן שר הדתות", בהשמטת שמו של הרב מימון.

עליהם וסרים למשמעתם,²⁶ ודאי הם נקראים סמוכים ויכולים לסמוך אחרים כאוות נפשם הקדושה והטהורה, ובזה יצאנו כל הדעות.²⁷ והנני מסכים בברכת התורה והמצוה לכבוד מרן שר הדתות²⁸ שליט"א, אשר הוא המחולל והיוזם והעומד בראש הרעיון הנפלא הזה. יהי רצון שחפץ ה' בידו יצלה להחזיר עטרה ליושנה ולהקים הדת על תילה, בימיו תיושע יהודה וכו',²⁹ ומלך ביופיו תחזינה עיניו,³⁰ כהן גדול עומד ומשמש בבית המקדש,³¹ אמן כן יהי רצון.

דיון

שאלת חידוש הסנהדרין הטרידה מוחות רבים במהלך ההיסטוריה היהודית, ובפרט בשנים הסמוכות להקמת מדינת ישראל. יעקב כץ³² עמד על כך שלצד הצדדים ההלכתיים שהופיעו בפולמוס חידוש הסנהדרין הצפתי, הגורם המרכזי למוטיבציה של מצדדי חידוש הסנהדרין

26. השוו לדברי הרב מימון עצמו בנוגע למשקלה של דעתו האישית בסוגיה זו: "יודע אני כי חוצפה תהיה זאת מצדך, אם ארמה את עצמי ואחשוב כי עולם היהדות עומד ומחכה לאמרי פי, לחוות דעתי ולהכרעתי בנושא הזה" (הרב י"ל מימון, חידוש הסנהדרין במדינתנו המחודשת, ירושלים תשכ"ז, עמ' כז). וראו עוד את דבריו: "הרעותי את מעשי וקפחתי את השפעת. בשנים האחרונות, וביחוד מיום שהוכרזה המדינה העברית ואני זכיתי להשתתף בממשלת ישראל, עלה כוכבי ונתגברה השפעתי בתוך היהדות הדתית. ואולם חטא חטאתי: התחלתי לדבר בכתב ובעל פה על חידוש הסנהדרין, כתבתי כמה פרקים על נושא זה, נאמתי איזו נאומים בתוך חוגים מצומצמים של היהדות החרדית, ונדמה היה לי כי הצלחתי להלהיב מעט את הלבבות, אבל בזמן האחרון התחלתי להרגיש כי הצעתי זאת בדבר חידושה של הסנהדרין מחלישה ומתישה את כח השפעתי בתוך היהדות הדתית - וביחוד בקרב הרבנים..." (שם, עמ' נב. הדגשת המילה הרבנים וכן סימון שלוש נקודות מופיעים כך במקור).

27. מלשון הבבא חאקי "נקראים סמוכים", נראה שהצעתו אינה לסמוך את שלושת החכמים שהזכיר, אלא ההצעה היא לראותם כבר עכשיו כסמוכים, וזאת משום ש"עיני כל ישראל עליהם וסרים למשמעתם". ויש לבאר מאי שנא מחכמים אחרים שעייני כל ישראל היו נשואות אליהם, ובכללם ר' יוסף קארו, שגם חי בארץ ישראל. וייתכן שהבבא חאקי אכן סבר שניתן היה לסמוך את מרן הבית יוסף, וכפי שסברו רוב ככל חכמי צפת בדורו, ועל סמך זה עשו מעשה וסמכוהו. ויותר נראה שהבבא חאקי סבר שהמעצור מקיום הסמיכה במשך הדורות היה ביזור של ישראל בגלותם, ודבר זה תוקן לדעתו בדורו, בכך שהגלויות התקבצו לארץ ישראל וקמה המדינה, ולכן התחדשה האפשרות לקיים סמיכה, ואפילו לראות את החכמים כסמוכים. ועדיין צ"ע, מה המקור לכך שחכמים שעייני כל ישראל נשואות אליהם חשובים לסמוכים, ולכך שהדבר נכון לכל הדעות. ואולי אין לדקדק כל כך בלשון הבבא חאקי, וכוונתו רק לומר ששלושה חכמים אלו הם המתאימים להיסמך, ולא שכבר עכשיו הם חשובים לסמוכים. וצ"ע.

28. = הרב מימון.

29. ירמיהו כ"ג, ו. ייתכן שיש כאן 'לשון נופל על לשון', בצייטוט פסוק זה, שבו נזכר שמו הפרטי של הרב מימון.

30. ע"פ ישעיהו ל"ג, יז.

31. ע"פ המשנה (יבמות פ"ז מ"ו): "כהן גדול עומד ומשמש על גבי המזבח".

32. י' כץ, לאומיות יהודית, ירושלים תשל"ט, עמ' 182-185.

היה אמונה כי זהו שלב נצרך ואף הכרחי בקידום הגאולה; ובלשון ימינו: משיחיות.³³ לאחרונה הראתה שפרה מישלוב³⁴ כי משיחיות הופיעה אף בחזון הרבנות הראשית של הראי"ה קוק, ובכך ביססה את הצהרתו הכללית של הרב מימון, שיוזמתו ממשיכה את מפעלו של הראי"ה. על רקע זה, נשוב לתשובת הבבא חאקי: במבט שטחי, נדמה שהבבא חאקי מתייחס לפניית הרב מימון כאילו היה מדובר בעוד שאלה הלכתית סטנדרטית. הבבא חאקי אינו יוצא מגדרו בביטויים משיחיים, ולכאורה, ניתן להתרשם שפרגמטיות היא המדברת מתוך גרונו.³⁵ ואולם, ממש במילים האחרונות בתשובתו, ולאחר האיחול הטריוויאלי להקמת הדת על תילה, הבבא חאקי מזכיר בחטף שלושה אירועים משיחיים מובהקים: ישועת יהודה, מלכות ישראל, והתחדשות עבודת הכהנים במקדש. את שלושתם אין הבבא חאקי מזכיר בניסוח מקורי, אלא בניסוח הלקוח מן המקורות בתנ"ך ובספרות חז"ל.

מה ניתן ללמוד מכך על התפקיד שייעד הבבא חאקי לסנהדרין, שעל חידושה הוא דן? כדי לעמוד על משמעותן של מילות הסיום בתשובת הבבא חאקי, איעזר בכלי טיפולי: בעולם הטיפול, נודעת חשיבות למילים האחרונות שאומר המטופל – ובמידה פחותה מזו גם המטפל – בסיום פגישה. לא פעם, מילים אלו מסמכות ומבטאות תוכן רב, וחושפות את מה שהשיח המסודר חג סביבו ולא הצביע עליו בבהירות. עיתוי החשיפה דווקא ברגע הסיום של שיחה נובע – לרוב, שלא במודע – מהקושי שבחשיפה. ההימנעות מהחשיפה במהלך הפגישה הטיפולית, וההיעלמות מחדר הטיפול מיד לאחר החשיפה, נובעות שתיהן ממקור אחד – הקושי והמבוכה שבחשיפה.³⁶ אין ספק שלא כל פגישה מסתיימת במילים בעלות חשיבות, ובוודאי שלא כל התכתבות רבנית או כללית מסתיימת במילים חשובות, אך דומני שבנידונו ניתן לזהות במילות הסיום של הבבא חאקי סטייה מהסגנון המתון והענייני שאפיין את המכתב כולו, אל סגנון משיחי. סטייה זו באה, כאמור, יחד עם השימוש בלשון תנ"כית וחז"לית. לאור זאת, יש מקום לבחון דמיון בין תופעת מילות הסיום החשובות של פגישה ובין מילות הסיום של הבבא חאקי.

מה טיבו של אותו דמיון? כלום היה הבבא חאקי 'נבוך'?

דומה שעל התודעה העצמית של הבבא חאקי, ניתן ללמוד מהדברים שכתב בעצמו בתשובה זו: "ואלוהי יראתי גם זחלתי להכניס ראשי בין הרים הגבוהים [...]. בעת כתיבת תשובתו, היה הבבא חאקי בן 53 בערך, גיל לא מבוגר ביחס לעולם הרבני, ומרבני הערים הפחות מוכרים

33. ראו גם בספרו של הרב צבי מקובסקי: ואשיבה שופטיך, תל אביב תרצ"ח.

34. מישלוב (לעיל, הערה 2).

35. על פרגמטיות כמוטיב מרכזי בהתמודדות חכמי המזרח עם אתגרי המודרנה, ראו: צ' זוהר, האירו פני המזרח, בני ברק תשס"א.

36. G. O. Gabbard, 'The exit line: Heightened transference-countertransference manifestations at the end of the hour', *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Vol 30(3), 1982, pp.

שהיו אז בארץ.³⁷ אם נוסיף לכך את המעמד הציבורי הנמוך שאפיין בתקופה זו את עולי צפון אפריקה, שעברו הפליות בהקשרים שונים,³⁸ דומני שנוכל להציע את הקריאה הבאה: בדומה לרב מימון ולקודמיו, גם הבבא חאקי היה ער לממד המשיחי שבחידוש הסנהדרין, ותמיכתו ברב מימון לא הייתה הלכתית גרידא. הבבא חאקי היה שותף לשאיפותיו הלאומיות-משיחיות של הרב מימון.³⁹ אולם בענוותנותו – ובניגוד לרב מימון – הבבא חאקי לא הביע זאת במפורש, אלא ברמיזה מסיימת, כמי שקם מן הכתיבה וחש שעיקר המסר עדיין לא הובע, ומחובתו להביעו, אם לא במפורש אז לפחות ברמז.

אם כנים דברינו, ייתכן אפוא שנוכל להציע הרחבה של השימוש ברמזי סיום אל ספרות השו"ת בכלל, וזו הצפון-אפריקאית בפרט: רמזי הסיום, במיוחד ציטוטים, עשויים להצביע על מה שהמחבר רצה להביע, אך הרגיש מנוע מלעשות זאת במפורש. רגע לפני הנחת הקולמוס, הוא חיפש ומצא את הדרך להביע את המסר בעמימות ובעדינות, על ידי שימוש בציטוט מהתנ"ך או מדברי חז"ל.⁴⁰

37. לשאלת מעמדו של הבבא חאקי בזמן כתיבת התשובה, כבר נדרשתי בהקשר אחר לעיל (הערה 6).
38. 'פיקאר, עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951–1956, שדה בוקר 2013. הבבא חאקי עצמו שימש נציג יהדות צפון אפריקה ב'ועדת עצינוני', ועדת חקירה שמונתה על ידי ממשלת ישראל לחקור את אירועי ואדי סאליב (1959), אירועי מחאה של עולי צפון אפריקה על הפליות אלו.
39. על יחסם של חכמי מרוקו בני דורו למודרנה ולמדינת ישראל, ראו: זוהר (לעיל, הערה 35); ד"מ ביטון, 'לעשות המודרניסם בטהרה עם הדת', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשע"ד.
40. שימוש שיטתי בציטוטים לרמיזה בסיום, מצוי לרוב בכתבי הראי"ה קוק. אף אצל הראי"ה, רמזי סיום אלו מועתקים או מבוססים על פסוקים, ומביעים מסר נסתר וחבוי שלא נאמר במפורש בפסקה שלפניהם. ראו הרחבה על נקודה זו ממש, אצל הרב נ' סמט, 'שפת הרזים', ללא זמן ומקום הדפסה (נצפה בכתובת: <https://asif.co.il/wpfb-file/noam-1-pdf>), בי"ט באלול תש"פ), עמ' 29–32. הרב סמט מייחס חשיבות רבה לרמזי הסיום בעיני הראי"ה, עד כדי ראייתם כלא פחות מסממן נבואי! המבוכה, והרמיזה שבעקבותיה, המתאורות בדברינו, מתאימות במדויק לאבחונו של הרב סמט.